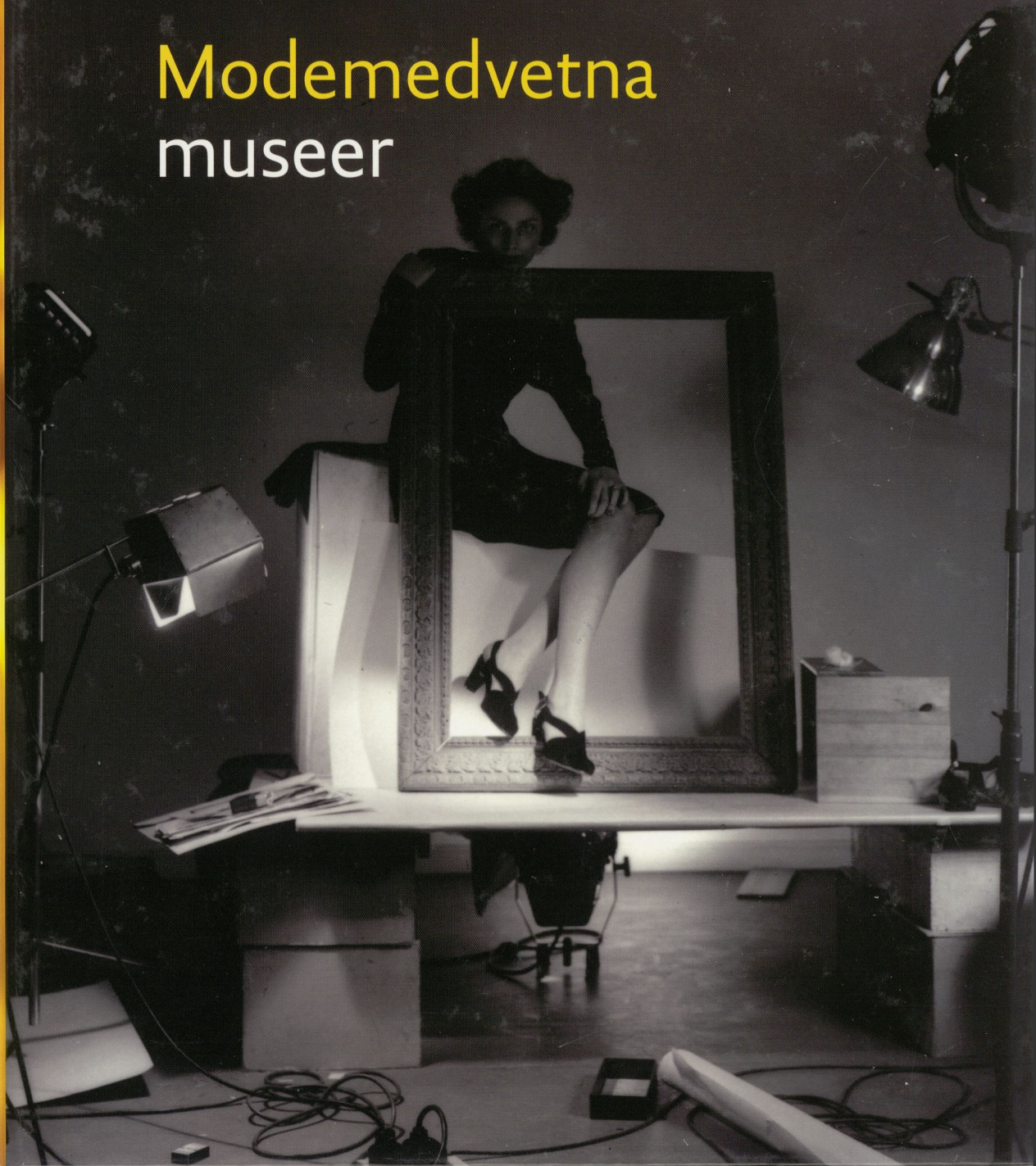

Modemedvetna museer

Modemedvetna
museer

FATABUREN 2010

Modemedvetna museer

NORDISKA MUSEETS OCH SKANSENS ÅRSBOK 2010

Red. Christina Westergren och Berit Eldvik

FATABUREN Nordiska museets och Skansens årsbok, är en skatt av kulturhistoriska artiklar som publicerats under mer än ett sekel.

Årsboken började som ett häfte med rubriken »Meddelanden«, redigerat 1881 av museets grundare Artur Hazelius för den stödjande krets som kallades Samfundet för Nordiska museets främjande. 1884 publicerades den första kulturhistoriska artikeln och när publikationen 1906 bytte namn till »Fataburen. Kulturhistorisk tidskrift« kom de vetenskapliga uppsatserna att dominera innehållet. Från och med 1931 fick årsboken Fataburen en mer populär inriktning och i stora drag den form som den har idag. Fataburen har sedan dess förenat lärdom och sakkunskap med syftet att nå en stor publik.

Fataburen är också en viktig länk mellan Nordiska museet och Skansen, två museer med en gemensam historia och en gemensam vänförening. Varje årsbok har ett tematiskt innehåll som speglar insatser och engagemang i de båda museerna, men verksamhetsberättelserna trycks numera separat och kan rekvireras från respektive museum.

Ekonomiskt stöd från Nordiska museets och Skansens Vänner gör utgivningen av Fataburen möjlig.

Fataburen 2010
Nordiska museets förlag
Box 27820
115 93 Stockholm
www.nordiskamuseet.se

© Nordiska museet och respektive författare
Omslag och grafisk form Lena Eklund
Omslagsfoto Kerstin Bernhard (framsida) och Mats Landin, Nordiska museet
För- och eftersättsblad Detalj av klänning från 1860-talet. Foto Mats Landin, Nordiska museet

Tryckt hos NRS Tryckeri, Huskvarna 2010
ISSN 0348 971 x
ISBN 978 91 7108 540 5

Foto Emil Palmsköld.

Mode och återbruk

Kläder och mode förknippas ofta med nyheter, med växlande former och färger, med säsonger och konsumenters begär efter det som för stunden anses vara inne och modernt. Utifrån ett konsumtions- eller marknadsperspektiv är det detta mode handlar om, ett skapande, tillverkande och tillhandahållande av nyheter. Mer sällan talas det om vad som händer när dessa nyheter har letat sig hem till sina brukare – när de har hängt med ett tag, använts, tvättats och skötts om tills de har slitits ut eller tills brukaren har tröttnat på dem. Det är just den sidan av kläd- och modekonsumtion som den här artikeln handlar om, mer precist hur kläder återanvänds idag och i vilka nya former kläder lever vidare när de sorteras i samband med garderobs-, källar- eller vindsrensningar. Vad är det som slängs, ges bort, sparas, lagas, sys om, återanvänds eller används kreativt i nya sammanhang? Mitt resonemang grundar sig på ett pågående forskningsprojekt vid Institutet för folklivsforskning med titeln »Textilt återbruk – om materiellt och kulturellt slitage«. Inom ramen för projektet undersöks verksamheten på en etablerad föreningsdriven loppmarknad genom de textilier som

ANNELI PALMSKÖLD

är fil.dr i etnologi och forskare inom projektet »Textilt återbruk – om materiellt och kulturellt slitage«.

skänks dit och hur de sorteras. Dessutom har Nordiska museet skickat ut en frågelista om textilt återbruk, där syftet är att få en fördjupad kännedom om hur det textila kretsloppet ser ut och vilka konkreta och vardagliga uttryck det tar sig. På loppmarknaden har jag fått insikt i vilka stora mängder kläder och hemtextilier som är i omlopp. Stora volymer skänks till såväl förenings loppmarknader som till mer etablerade organisationers insamlingar och textilier är den kategori som kräver störst arbetsinsats på grund av sitt omfång.

Kasta inte kläder!

Mitt intresse för frågan om hur dagens textila återbruk går till startade i en iakttagelse: många upplever det som svårt att slänga textilier direkt i soptunnan eller i containern för brännbart på kommunernas återvinningsanläggningar. Istället försöker man hitta olika sätt att återanvända det utsorterade. Om inte annat skänks det till loppmarknader eller hjälporganisationer, där någon annan får fatta beslut om vad som ska hända. Hittills har undersökningen bekräftat denna iakttagelse, men vilka förklaringar som finns till att motståndet är så påtagligt återstår att se. En annan fråga är om det är något som specifikt gäller textilier eller om det finns andra typer av föremål som också upplevs som svåra att slänga. Böcker är en kategori som ofta lyfts fram som exempel. Det »känns« svårt att kasta böcker, särskilt när det handlar om inbundna upplagor. Med pocketböcker som lätt blir tummade vid läsning och där papperskvaliteten inte är så hög känns det lättare. Vad man gör sig av med och hur, hänger samman med värderingar och levnadssätt. En meddelare beskriver en medvetet vald livsstil, där återanvänd-

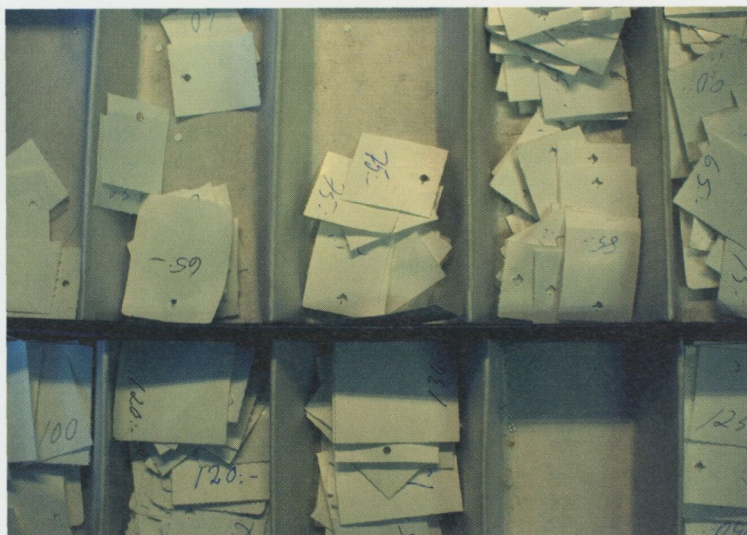

Foto Emil Palmsköld.

ning går som en röd tråd igenom vardagen. Han skriver: »Mina högar av diverse innehåll ser de flesta som skräp, jag ser dem som »resursdepåer.« Många av oss har liknande resursdepåer, om än i mindre skala. Spik- och skruvlådor, knapplådor, snörnystan, restgarner, metallspill, reservdelar till verktyg och maskinell utrustning samt färgslattar är bara några exempel på sådant vi uppfattar som »bra-att-ha« och som vi sparar inför tänkta kommande behov.

Med början i en diskussion om samtida återbruk fokuseras i det följande några av de många aspekter som kommit upp i undersökningen. Den första ställer återbruk i ett historiskt perspektiv där ekonomi och hushållande spelar en avgörande roll. Den andra tar upp hur och vad man gör när man sorterar ut klä-

der och vad kvalitetsaspekter betyder för möjligheterna att återanvända kläder. Avslutningsvis diskuteras andrahandsmarknaden av kläder.

Samtida återbruk

Frågor om återbruk, ekologi och hållbar utveckling diskuteras idag flitigt i många sammanhang och på många nivåer, både nationellt och internationellt. På en vardagsnivå har det blivit modernt att mixa gammalt och nytt eller att »modda« och uppdatera gamla kläder och accessoarer så att de upplevs som inne och samtida. Den unga vuxna eller nästan vuxna generationen född på 1980- och tidigt 1990-tal, har tagit med sig möjligheterna som internet erbjuder att mixa och sampla olika populärkulturella företeelser för att skapa nya uttryck. På samma sätt närmar man sig modet. Återbruk i form av retro, second hand eller vintage blir ett sätt att sampla kläder istället för musik. Att konsumera handlar på så sätt inte bara om att välja ut vilka av säsongens nya kläder som man ska köpa, utan i lika hög grad om hur man blandar nytt och gammalt, dyrt och billigt.

För att möta denna nya form av konsumtion har svenska klädföretag som Boomerang och Filippa K startat egna second hand-butiker. Företaget Beyond Retro, som är verksamt i England och i Sverige, arbetar med second hand- och vintageförsäljning i stor skala. Enligt egna uppgifter köper man in kläder »från hela världen, från sekelskifte till 1990-tal«. Samtidigt satsar etablerade välgörenhetsorganisationer som Frälsningsarméns Myrorna och Emmaus Björkå på modevisningar, bloggar och produktion av tygkassar av återanvända tyger. Stockholms Stadsmission har skapat ett eget märke som presenteras så här på organisationens hemsida:

Foto Emil Palmsköld.

Remake är vårt eget märke som består av second hand kläder, hemtextil och möbler som fått ny form och stil. Remake inspirerar genom att använda sig av återvunna textilier och möbler. På så sätt skapas ny unik design och ett miljövänligt alternativ.

Genom att ta hjälp av blivande och verksamma designers, skapar man produkter som man anser vara estetiskt tilltalande och kommersiellt gångbara för den kundkrets man vänder sig till. Att handla varor som allmänheten har skänkt eller varor som bygger på återbruk av det som skänkts, gör att kunderna

bidrar till organisationernas sociala verksamhet. På så sätt ingår second hand-verksamheten i en form av välgörenhet, riktad mot människor i Sverige eller utomlands som anses vara i behov av hjälp.

Detta är bara några exempel på hur dagens intresse för återbruk kommer till uttryck. Ur den enskildes perspektiv har möjligheterna att köpa och sälja använda föremål ökat genom internet och sajter som Tradera respektive Blocket. Den som använder sig av återbruk som ett kreativt uttryck, har på internet också fått ökade möjligheter att både köpa råmaterial, sälja sina

Foto Emil Palmsköld.

produkter och diskutera olika sätt att göra saker och lösa problem. Designforskaren Otto von Busch undersöker i sin avhandling *Fashion-able: hacktivism and engaged fashion design* (2008) olika samtida yttringar av Do It Yourself-rörelsen (DIY), som samlar såväl professionella hantverkare, konsthantverkare och konstnärer som intresserade kreativa människor. Några drag som han lyfter fram är att man i denna löst sammansatta rörelse ser internet som en stor basar där man kan idka handel med kreativa förtecken och vidare att internet fungerar som ett socialt rum där man på olika sätt delar med sig. Att skapa och att omskapa eller återbruka blir här en politisk kraft. I en lågmäld och vardaglig praktik förs en debatt i aktuella frågor som hållbarhet, ekologi, konsumtion, västvärldens utnyttjande av låglöneproducerande länder, demokratiska frågor, krig och fred och andra teman.

Återbruk som hushållsstrategi

Att återbruk av kläder hänger samman med hushållande och ekonomi är något som många meddelare som svarat på fråge-listan återkommer till. Det gäller framför allt äldre personer födda på 1920-, 1930- och 1940-talen. »Återbruk av textilier har jag fått lära mig från barndomen« berättar en kvinna född på 1920-talet, som särskilt nämner sin farmor som »en mästare i att spara«. En annan kvinna, född 1950, skriver: »Jag är uppvuxen med textilt återbruk ... Man slängde inte användbara kläder när jag var barn. Man lappade och lagade eller möjligen sydde om till något annat.« Ett sätt att förstå hur denna viktiga vardagliga praktik var en del av människors levnadsvillkor långt in på 1900-talet, är att studera hushållen och deras ekonomiska strategier. Vad innebar det till exempel att hus-

hålla och hur gick man tillväga rent praktiskt? Definitionen av begreppet enligt Svenska Akademiens ordbok är att »förfara l. handskas med ngt (på det ena l. andra sättet, så att det räcker l. icke räcker länge); särsk.: sköta ekonomin (så l. så); äv. bildl.; ofta i uttr. hushålla (så l. så) med ngt«. Det handlar alltså om att få de tillgångar man har, mat, kläder, redskap och inventarier, att räcka genom praktisk duglighet och kunskap om olika metoder. Hushållandets konst kan också beskrivas som ett sätt att undvika utgifter i sammanhang med bristande tillgång på kontanta medel. Ansvar för att hushålla med tillgångarna var kvinnornas, ett ansvar som förknippats med deras roll som husmödrar. Historikern Andreas Marklund skriver i sin avhandling *I hans hus: svensk manlighet i historisk belysning* (2004) om arbetsfördelning och ansvarsområden inom äktenskapen i Uppland i slutet av 1700-talet och början av 1800-talet. Han menar att husmoderns ansvar låg i att övervaka de materiella resurserna i hushållet och att grunden för detta var att hon behärskade »konsten att hushålla på äktenskapets begränsade tillgångar«. De färdigheter som krävdes för att hushålla kunde handla om allt från att få begränsade ransoner mat att räcka länge och till alla hushållets medlemmar, till att producera och reproducera kläder och andra textilier. Grundläggande färdigheter i hushållning var något som krävdes av kvinnor även långt senare trots de förändringar som industrialismen förde med sig.

Den norska etnologen Ingun Grimstad Klepp har i rapporten *Fra eggvendte laken til festlig lapp på baken: Råd og teknikker for å økonomisere med tekstiler 1900–2000* (2000) analyserat åttio olika handarbetsböcker, för att undersöka hur arbetet med att reparera textilier har förändrats under 1900-talet. Genom att ställa

Välgjord lagning på hemstickad tröja från 1900-talets början.
Foto Mats Landin, Nordiska museet.

frågor om när och hur kunskap och teknik har förmedlats, fokuserar hon viktiga samhällsförändringar, som villkoren för textilproduktion och konsumtion samt indirekt kvinnors förändrade levnadsvillkor. Ett av ekonomiska skäl nödvändigt arbete i vardagen, att återbruka och förlänga textiliers livslängd, kom under 1900-talet att förvandlas till snarast en fritidssysselsättning. På samma gång ändrades metoderna från en strävan efter att laga osynligt, till att låta reparationerna synas och vara ett estetiskt

Beredskapsstickning 1940. Foto Erik Holmén, Nordiska museet.

Ransoneringskort. Foto KW Gullers, Nordiska museet.

och särskiljande uttryck. Grimstad Klepp ställer frågor om när en textil räknas som materiellt sliten eller materiellt utsliten och om hur kategoriseringen påverkar åtgärderna. Hur snabbt en textil slits ut beror på flera faktorer, materialets och utförandets kvalitet spelar roll. En slutsats som dras är att i takt med att reparationer av textilier minskar i hushållen växer marknaden för återbruk utanför hemmen.

En tid som i särskilt hög grad präglades av olika återbrukspraktiker är andra världskriget och ransoneringstiden. Flera

meddelare återkommer till detta och hur det kom att prägla dem på olika sätt. Det fanns en mängd tillvägagångssätt i det ständiga arbetet med att lappa och laga eller sy om och återanvända. Barn ärvde ofta plagg av varandra och det var vanligt att vuxenplagg sprättades isär och syddes om till barnkläder. Slitna kraigar och manschetter kunde vändas och slitna stickade plagg repas upp. Man brukade sedan sträcka ut garnet genom att rulla upp det runt en flaska eller ett skärbräde innan det återanvändes. Dessa exempel på återbruk och hushållning är inte ovanliga, men verksamheten var intensivare under kriget och den var då dessutom understödd av myndigheterna. En meddelare berättar att man kunde lämna gamla ylleplagg till ullspinnerier som tillverkade kupongfritt raggssocksgarn. En annan talar om glädjen över att kunna köpa färdigsydda kläder, som hon menar är påtaglig för dem som minns krigsåren. Hon berättar vidare om hur gamla herrkostymer och överrockar sprättades upp med hjälp av ett speciellt redskap bestående av ett rakblad fastsatt i en hållare. Efter att ha tvättats och eventuellt färgats, lämnades tyget till skräddaren för sömnad. I de fall plaggen syddes hemma, kunde barnen få hjälpa till med att kasta kanterna på de tillklippta delarna för hand innan de syddes ihop. Det var inte alla som hade tillgång till symaskiner med sicksacksöm och kanternas trådar måste hållas på plats när delarna nålades samman. Enligt uppgift var arbetet med kanterna väldigt trist.

I svaren på frågelistan förekommer en mängd andra exempel på återbruk. Små tygbitar blev trasor för städning, diskning och avtorkning. Ännu mindre tygbitar samlades ihop för att bli fyllning i kuddar. Garnrester kunde viras runt trägaljar för att skapa ett mjukare underlag för de hängande plaggen. Herrkalsonger blev skurtrasor, filtar stoppning i dynor. En kvinna menar att

denna sparsamhet har flera sidor: »Har man växt upp med det har man det i blodet. Detta är till stort nöje ibland och det måste medges en viss belastning ibland. Man mår dåligt av att se hur saker förslösas. Detta slöseri finns numer överallt i samhället. Både när det gäller mat och allt möjligt annat.«

I ett samhällssystem så starkt präglat av återbruk som hushållsstrategi var kvalitetsaspekter väsentliga. Redan när kläderna var nya fanns planer på att de skulle kunna sys om och återanvändas, konsumtion av kläder präglades av tanken på återbruk. Ett exempel på detta är den meddelare som berättar hur hon köpte sin första kapp i mitten av 40-talet för 150 kr (hon tjänade

Slöjdklass i Risätra. Foto George Renström, Limasamlingen, Nordiska museet.

då 181:25 per månad). Inköpet gjordes tillsammans med hennes mamma som noga granskade avigsidan under fodret för att se om kappan gick att vända och sy om. Det ställdes på så sätt höga krav på materiella kvaliteter, tyger skulle hålla att slitas på under många år och av flera brukare.

Under senare delen av 1900-talet skedde så ett systemskifte i samhället som radikalt förändrade villkoren för produktionen och reproduktionen av textilier. Det handlade om komplexa förändringar som ledde till att konsumtionen av kläder inte längre präglades av krav på materiell hållbarhet och lång livslängd. Kvinnor förutsattes inte längre stå för den textila försörjningen i hushållen – för produktion och reproduktion samt för sömnad av barnkläder, som länge bara fanns att köpa färdiga i begränsad omfattning. Kunskapen om hur man lappar, lagar och återanvänder textilier överfördes inte längre med självklarhet inom ramen för skolsystemet. Den könsindelade slöjden togs bort i grundskolorna i början av 1970-talet och med den försvann denna form av textilt återbruk som sanktionerat kunskapsfält. Sambeskattningens upphörande vid samma tid möjliggjorde hemmafruarnas och husmödrarnas uttåg i arbetslivet. Under några decennier kom lappande, lagande och återanvändande av textilier att förvandlas från en nödvändighet till något som man kunde välja att utöva för nöjes skull. Med det utbud av lågpriskläder som exploderade på marknaden i början av 1970-talet, var det knappast lönt att återbruka textilier och inte heller alltid möjligt på grund av en lägre kvalitet på materialen. Denna förändring kommer till uttryck i svaren, en meddelare berättar att hon inte längre återbrukar textilier: »Det har jag sysslat med tidigare men har tappat intresset eftersom kvalitén på material är sämre än tidigare.«

I garderoben

Oavsett om man tillhör dem som bokstavligen sliter ut sina kläder efter att ha lappat och lagat dem, eller om man tillhör den kategori som köper nytt varje säsong, hamnar de flesta människor i situationer då man måste rensa och sortera. En praktisk ordning som många meddelare talar om är att man hänger undan respektive tar fram säsongsbetonade kläder. Samtidigt som vinterkläderna – ytterplagg, fodrade skor, vantar, mössor, halsdukar och varma inneplagg – tas undan, går de igenom noggrant. Beslut fattas om de ska få hänga med nästa säsong och om de i så fall behöver tvättas eller lagas. I vissa fall lyfts de ur den dagliga användningen och förpassas till arbetskläder, att till exempel användas i trädgården. Garderober som används dagligen innehåller på så sätt bara precis det som behövs för årstiden. Men för att systemet ska fungera krävs andra lagringsmöjligheter, extra garderober eller utrymmen i källare, uthus och på vindar. Samtidigt som kläder skiftas och går igenom, passar en del på att städa och vädra. Denna säsongsbaserade hantering av kläder kan man betrakta som en del av den kunskap som husmödrar och hemmafruar besatt och som var en viktig del av hushållandets konst. Vädringen och undanhängningen innebar också en översyn av textilierna för att se att de inte hade angripits av mal och en möjlighet att behandla dem för att förebygga angrepp. På samma gång kunde man skaffa sig kontroll över husets textila resurser och planera för kommande behov.

Det nämns även andra anledningar till att man

Foto Emil Palmsköld.

rensar bland sina kläder, som att man bytt bostad eller regelbundet flyttar till och från en sommarstuga. Eller att garderoberna är fyllda och en lapp om textilinsamling har lagts i brevlådan. Några meddelare talar om viktförändringar som en anledning och andra rensar helt enkelt när andan faller på.

Hur gör man när man sorterar? I böcker som handlar om mode och stil, stöter man ofta på rådet att rensa ut de kläder som man inte har använt under ett, två eller tre år. Det betraktas som ett tecken på att man inte trivs i dem och då kan de lika gärna åka ut. Några av meddelarna använder sig av denna sorteringsprincip. Andra tillvägagångssätt kan vara att kasta lika mycket som köps nytt eller att ställa sig frågor som: Tycker jag om det här plagget? När använde jag det senast? En meddelare berättar att hon tömmer hela garderoben direkt efter tvätt för att vara säker på att allt är med. Därefter sorterar hon innehållet i fyra högar: det som hon vill behålla, en kanske-hög, en hög att ge bort och en hög med sådant som behöver lagas. Därefter provar hon allt i kanske-högen och tar ställning till vad som ska sparas respektive ges bort. Det som sparas åker ut vid nästa utrensning om det inte har använts.

Även om sparandet av kläder ofta sker enligt bruksprinciper, finns det ändå kategorier av kläder som får vara kvar av skäl som kan betecknas som nostalgiska. Många föräldrar sparar till exempel utvalda småbarnskläder. Andra sparar särskilt fina kläder sydda av mamma eller mormor eller kläder som använts vid speciella tillfällen man kommer ihåg med glädje. Ytterligare skäl kan vara att ett klädesplagg förknippas med en person, en avliden make/maka eller föräldrar. En meddelare skriver: »Nostalgi är viktigt för mig. Alltså sparar jag de föremål, som har en historia för mig.»

Om kläderna är tillverkade av fina material eller för hand spelar roll för hur man hanterar dem. Bröllopsklänningar sparas gärna, liksom även pälsar som betingat ett stort värde då de införskaffades. Att bruket av pälsar numera är omdiskuterat och att de har ett förhållandevis lågt andrahandsvärde är förhållanden som gör att de ofta får hänga kvar.

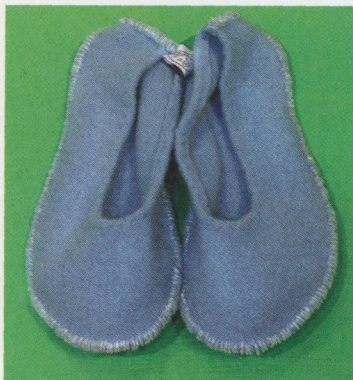
Kläder i andra hand

Det är få som slänger sina utsorterade kläder, istället skänker man bort dem. Strumpor och underkläder utgör undantag – dessa mer intima plagg kan både slängas och eldas upp. I materialet nämns åtskilliga organisationer som tar emot kläder i andra hand. Det är viktigt att en organisation uppfattas som etablerad och pålitlig så att givaren känner sig säker på att kläderna verkligen kommer behövande till godo. I det tidigare nämnda fältarbetet på en föreningsdriven loppmarknad gällde andra sorteringsprinciper än i ett hem, men inte heller här vill den frivilligt engagerade personalen att något ska gå till spillo. Av de stora volymer textilier man får in, går bara en viss del att sälja i butiken. Resterande kläder och hemtextilier ingår i ett sorteringssystem där de bland annat skänks vidare till hemlösa och till internationella hjälpsändningar.

I olika former av second hand- och vintagehandel kan de kläder som ratats av någon istället vara begärliga för någon annan. Otto von Busch talar om återbruk som »downcycling» till skillnad från processer i motsatt riktning som han benämner »upcycling»:

Återbruk är vanligtvis en form av »downcycling«. Material från ett en gång användbart och älskat objekt får ett annat liv när det rör sig en gång till genom konsumtionssystemet på väg mot soptippen. Oftast hade originalets gestaltning en högre status än det återbrukade.

Kläder kan ingå i skilda andrahandssystem. Det kan handla om modern välgörenhet med nationella respektive internationella mål i fokus. Det kan också handla om en önskan att skapa mode med individuella uttryck. Begagnade kläder kan användas som utgångspunkt för omgestaltningar och omformningar, där man tar till vara materiella, hantverksmässiga och estetiska kvaliteter. Att konsumera och bruka kläder i andra hand kan vara ett politiskt ställningstagande, ett hyllande av ett hållbart samhälle och en kritik mot dagens västerländska masskonsumtion. Det finns många som av olika anledning återbrukar kläder och det är viktigt att räkna med denna sfär och dess möjligheter när man talar om kläder och mode.

Nordiska museets utställning *Do Redo* 2005 visade begagnade kläder i fantasifull omgestaltning. Foto Mats Landin, Nordiska museet.